

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όταν πρωτοεκδόθηκε αυτό το βιβλίο το 1989 θεωρήθηκε από πολλούς ως η πρώτη συστηματική και, όσο το επέτρεπαν οι περιστάσεις, ολοκληρωμένη προσπάθεια προσέγγισης της ποιητικής γενιάς του '70 από ιστορική, κοινωνική και αισθητική άποψη. Η επανέκδοσή του, κοντά στα είκοσι επτά χρόνια μετά, νομίζω πως είναι φυσικό να μου δημιουργεί έντονα συναισθήματα νοσταλγίας· όχι τόσο επειδή συγκαταλέγομαι στους εκπροσώπους της, όσο γιατί εδώ και πολύ καιρό – και όσο περνάει ο χρόνος πολύ εντονότερα – ο όρος γενιά του '70 ακούγεται μέσα μου σαν ένα έρημο σπίτι εγκαταλειμμένο από τους άλλοτε θορυβώδεις και όλο ζωή κατοίκους του, ο καθένας από τους οποίους πήρε αργά ή γρήγορα τον μοναχικό δρόμο που του επέτασσε το πεπρωμένο του ή το προσωπικό του όραμα.

Όταν πρωτοεκδόθηκε αυτό το βιβλίο ερχόταν να καλύψει ένα κενό, να ρυμοτομήσει μία σχεδόν παρθένα έκταση, οριοθετώντας και ταξινομώντας πρόσω-

πα, έργα και καταστάσεις. Η γενιά του '70 έσφυζε από ζωή· ήταν ένας πυκνοκατοικημένος – ακόμα και από παρείσακτους, που δεν είχαν θέση ανάμεσα στους πραγματικούς εκπροσώπους της – χώρος. Δεν ήταν αυτό που είναι σήμερα, ένας απλός γραμματολογικός όρος, ένας ακόμα – ενδεχομένως απαραίτητος – οδοδείκτης ανάμεσα σε τόσους άλλους προγενέστερους.

Στην ιδέα της επανέκδοσής του δεν μπορούσα να μείνω ασυγκίνητος και αδιάφορος· αλλά μου ήταν δύσκολο να το αφήσω απείραχτο, στην πρώτη μορφή του, χωρίς να επιχειρήσω κάποιες παρεμβάσεις υπαγορευόμενες από δικές μου εσωτερικές αλλαγές και ανατροπές κι από άλλες που συνέβησαν στον περιβάλλοντα χώρο τα τελευταία τριάντα χρόνια. Ξαναδιαβάζοντάς το αισθάνθηκα συχνά να προσκρούω σε εμπόδια γλωσσικά και υφολογικά που πίστεψα ότι έπρεπε να προσαρμόσω, όσο ήταν αυτό εφικτό, στα σημερινά μου γλωσσικά-υφολογικά δεδομένα. Κι ακόμα αισθάνθηκα ότι είχα αδικήσει κάποιους ποιητές – δεν έχει σημασία ποιους –, χωρίς πρόθεση θέλω να πιστεύω, αλλά αυτό δεν αίρει το αμάρτημα της αδικίας. Όφειλα λοιπόν με άκρα διακριτικότητα να τους αποκαταστήσω· όχι τόσο γι' αυτούς – αυτοί δικαιώθηκαν από τον χρόνο που πέρασε – αλλά για μένα τον ίδιο.

Από την πρώτη έκδοση αυτού του βιβλίου ως σήμε-

Η ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ '70

ρα γράφτηκαν πολλά, περισσότερο ή λιγότερο σημαντικά, για τη γενιά του '70, φωτίζοντας σκοτεινές ή και ελάχιστα φωτισμένες πτυχές της και επισημαίνοντας την προσφορά του κάθε εκπροσώπου της χωριστά. Παρ' όλ' αυτά η παρούσα εργασία δεν παύει να αποτελεί την πρώτη συστηματική προσπάθεια προσέγγισης και ερμηνείας της, γεγονός που νομίζω ότι δικαιώνει απολύτως την απόφαση της επανέκδοσής της.

ΚΩΣΤΑΣ Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ Α΄ ΕΚΔΟΣΗΣ

Τα κείμενα που περιλαμβάνονται σ' αυτό το βιβλίο είναι το αποτέλεσμα της επιθυμίας – φαντάζομαι όχι μόνο της επιθυμίας του γράφοντος – να ιχνηλατηθεί η πορεία μιας ποιητικής γενιάς (του '70) τόσο κατά την κρίσιμη περίοδο της εκκόλαψής της όσο και κατά τα πρώτα δέκα δεκαπέντε χρόνια από τη στιγμή της εμφάνισης των πρώτων εκπροσώπων της στο πεδίο της ποίησης.

Τα τέσσερα πρώτα κεφάλαια δημοσιεύτηκαν, κατά άτακτα χρονικά διαστήματα και με τη μορφή συνεχιών, σε κυριακάτικα φύλλα της εφημερίδας Η Αυγή (συγκεκριμένα στα φύλλα 31ης Μαΐου, 14ης Ιουνίου, 12ης Ιουλίου και 30ης Αυγούστου 1987), με τον γενικό τίτλο «Η γενιά του '70 – ένας πρόχειρος απολογισμός». Εδώ ξαναδημοσιεύονται έχοντας υποστεί σημαντική επεξεργασία και με αρκετές προσθήκες, οι οποίες όμως δεν αλλοιώνουν καθόλου τις αρχικές θέσεις και απόψεις μου· το τελευταίο κεφάλαιο και, όπως είναι ευνόητο, ο επίλογος δημοσιεύονται για πρώτη φορά.

Α΄

Έκλεισαν κιόλας είκοσι χρόνια από τις πρώτες, άλλοτε εκκωφαντικές και άλλοτε συνεσταλμένες, εμφανίσεις των ποιητών της γενιάς του '70¹. Εμφανίσεις που πραγματοποιήθηκαν σε δύσκολους καιρούς, σποραδικά και διάσπαρτα, από μεμονωμένους και «αδήλωτους» ως εκείνη τη στιγμή εκπροσώπους της και, οπωσδήποτε, αθόρυβα, αφού το μεμονωμένο της εμφάνισης απέκλειε το θορυβώδες της ομάδας.

Είκοσι χρόνια που, κατά την κρίση μου, είναι αρκετά και πρόσφορα, προκειμένου να εντοπίσει κανείς τα πρώιμα και ευδιάκριτα πλέον ίχνη τής ως τις μέρες μας πορείας αυτής της γενιάς. Αυτά τα ίχνη ακολουθώντας κανείς αντίστροφα, εφοδιασμένος με την εκ των υστέρων γνώση κι επίγνωση, μπορεί να ανατρέξει στις απαρχές του ξεκινήματός της· στην αφετηρία της και ίσως ακόμη πιο πίσω. Στις περιοχές όπου επωάζονταν ορισμένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της γλωσσικά· όσα ενυπήρχαν ήδη εν σπέρματι, εμφανή

ή υποφώσκοντα και που, επιβιώνοντας μέσα στον χρόνο, αναπτύχθηκαν, καλλιιεργήθηκαν και εξελίχθηκαν, για να συνθέσουν ένα συγκεκριμένο και αναγνωρίσιμο σήμερα ποιητικό πρόσωπο.

Τα αναδρομικά αναγνωρίσιμα χαρακτηριστικά που προσδίδουν τη διά γυμνού οφθαλμού διακριτή ιδιαιτερότητα της γενιάς του '70 γίνονται ιδιαιτέρως ευδιάκριτα από τα τέλη της δεκαετίας κατά την οποία πρωτοεμφανίζονται οι περισσότεροι εκπρόσωποί της, παρά το γεγονός ότι συχνά επικαλύφθηκαν από μάσκες και προσωπεία που επέβαλλαν ευκόλως κατανοήσιμες σήμερα συνθήκες και απαιτήσεις του περιβάλλοντος και των δίσεκτων καιρών. Μάσκες και προσωπεία που κάποια στιγμή άρχισαν να μαδούν και να φυραίνουν, μαζί με τη σταδιακή υποχώρηση των ως ένα σημείο δικαιολογημένων και θεμιτών ψευδαισθήσεων της αθωότητας και το τσαλάκωμα των όποιων προσχημάτων της νεότητας.

Προτίθεμαι να επιμείνω για λίγο ακόμη στο θέμα των χαρακτηριστικών που, όπως επισήμανα, ήταν – τουλάχιστον για έναν καλοπροαίρετο παρατηρητή και γνώστη των ποιητικών πραγμάτων – ευδιάκριτα από

την πρωιμότατη κιόλας εμφάνιση των ποιητών-εκ-προσώπων της γενιάς του '70. Χαρακτηριστικών που, άλλωστε, από πολύ νωρίς επισημάνθηκαν από την κριτική, απαριθμήθηκαν προσεχτικά, εκτιμήθηκαν και ανιχνεύθηκαν οι ιδιαιτερότητες και οι αφετηρίες τους. Και όχι απλώς πολύ νωρίς, αλλά πρόωρα τολμώ να πω επιχειρήθηκε – γύρω στα 1970, αν είναι δυνατόν! – κάτι σαν ταξινόμηση ποιητών-φορέων κάποιων συγκεκριμένων ποιητικών καταβολών και συγκλίσεων, με αποτέλεσμα άκαιρες ομαδοποιήσεις, διακρίσεις και αποκλεισμούς.

Αλλά ποια ήταν αυτά τα χαρακτηριστικά: πώς και κάτω από ποιες συνθήκες πρωτοεκδηλώθηκαν, τι ακριβώς συνέθεταν, τι εξέφραζαν έτσι πρωτοεκδηλωνόμενα και τι προοιωνίζονταν για το μέλλον; Κι ακόμα: σε τι ποσοστό ήταν απόρροια των φυσικών και αναμφισβήτητων επιδράσεων που είχαν υποστεί οι νεότεροι τότε ποιητές από τους προγενέστερους ομοτέχνους τους, κατά πόσο οφείλονταν στον τρόπο με τον οποίο εισέπρατταν, βίωναν και αισθάνονταν την πολιτική, κοινωνική και ιστορική πραγματικότητα της εποχής και, τέλος, κατά πόσο τα χαρακτηριστικά αυτά που θεωρήθηκαν – και πράγματι ήταν – κοινά όφειλαν την «κοινότητά» τους στη δημιουργημένη, κάτω από τις ίδιες περίπου συνθήκες και με την ίδια περι-

ρέουσα ατμόσφαιρα, ψυχosύνθεση και περί τα κοινά δεκτικότητα και ευαισθησία των ποιητών;

Στην όχι και τόσο εύκολη προσπάθεια να διευκρινίσει κανείς ποσοστιαία τη συμβολή των παραπάνω τριών βασικών παραγόντων στη διαμόρφωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, των κοινών γνωρισματικών στοιχείων του προ εικοσαετίας αδιαμόρφωτου προσώπου της ποιητικής γενιάς του '70, θα ήταν μάλλον αφελής να πιστέψει, ακόμα και να υποθέσει, ότι πρόκειται για παράγοντες με συγκεκριμένα και σαφή τα μεταξύ τους διαχωριστικά όρια. Απεναντίας, οφείλει να θεωρήσει δεδομένο το συγκεκριμένο και ενίοτε απολύτως απροσδιόριστο των ορίων αυτών, καθώς και τις αλληπάλληλες μετακινήσεις, προσχώσεις και επιχωματώσεις που μεσολάβησαν και ίσως εξακολουθούν να μεσολαβούν ένθεν και ένθεν. Πώς είναι, λόγου χάριν, δυνατόν να γίνεται λόγος για τις όποιες επιδράσεις υπέστησαν οι ποιητές μιας πρωτοεμφανιζόμενης γενιάς – στην προκειμένη περίπτωση αυτής του '70 – χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψιν η ιδιοσυγκρασιακή ιδιαιτερότητα των επιμέρους εκπροσώπων της και, ταυτόχρονα, οι διάφορες πολύπλοκες και όχι πάντα ευδιάκριτες και «αναγνώσιμες» συνθήκες κάτω από τις οποίες η ιδιαιτερότητα αυτή δημιουργήθηκε και εξελίχθηκε, διαμορφώνοντας στη συνέχεια τους αποκλειστικά δι-

κούς της τρόπους μετάπλασης και μορφοποίησης των όσων επιθυμεί ή επιχειρεί να εκφράσει ποιητικά; **Κι** ακόμα: η συνειδητή ή και ασυνείδητη επιλογή των ποιητικών προτύπων εκ μέρους των εκπροσώπων μιας γενιάς πόσο ανεξάρτητη μπορεί να είναι από τις ομολογουμένως αναρίθμητες – αμέσως ή εμμέσως εκδηλωνόμενες ή και υποβόσκουσες – επιταγές (όχι κατ' ανάγκην πάντοτε αισθητικές) των καιρών; **Και** τέλος, πόσο εύκολα και με πόση ασφάλεια μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η επιλογή αυτών ή εκείνων των προτύπων είναι συνέπεια εσωτερικών συνθηκών και συναφών συναρτήσεων ή άλλων εξωγενών και εν πολλοίς επιγενόμενων επιταγών;

Όπως και να 'χει το πράγμα, τα χαρακτηριστικά γνωρισματικά στοιχεία των εκπροσώπων της γενιάς του '70, από τα πρώτα κιόλας δείγματα των ποιητικών τους καταθέσεων, ήταν αρκετά και ποικίλα και, προπαντός – και κατά γενική ομολογία – ιδιαίτερος αξιοπρόσεκτα. Άλλο βεβαίως το ζήτημα ότι, παρά την αναγνωρισιμότητα και, συχνά, τη μοναδικότητα κάποιων απ' αυτά, θα ήταν επιπόλαιο και παρακινδυνευμένο να μιλήσει κανείς για ένα πρόσωπο με σαφήνεια

και αδρότητα διαμορφωμένο. Ωστόσο, αυτό ακριβώς το πρόσωπο, παρά το γεγονός ότι δεν ήταν, ούτε μπορούσε να είναι, ευκρινές, παρείχε επαρκείς, επαρκέστατες ενδείξεις, πολλές από τις οποίες έτειναν να πάρουν την ισχύ αποδείξεων ότι κάτι το πολύ σοβαρό τεκταίνεται.

Έστω τα χαρακτηριστικά αυτά, αν δεν επαρκούσαν εξαρχής για τη σύνθεση ενός ικανοποιητικά μορφωμένου και αναγνωρίσιμου προσώπου, συνιστούσαν, προδιέγραφαν εν πάση περιπτώσει τη διαμόρφωση και τη σύσταση ενός ιδιαίτερου χαρακτήρα. Και τον χαρακτήρα αυτό οφείλει κανείς, πρωτίστως, να ψηλαφήσει και να ερευνήσει προσεχτικά, αν θέλει να διαπιστώσει, να διαγνώσει τα συστατικά στοιχεία στη ροπή τους, στην τάση τους να συγκροτήσουν, προϊόντος του χρόνου, το πρόσωπο της ποιητικής γενιάς του '70.

Όσα σημειώθηκαν ως εδώ ας θεωρηθούν προλογικές επισημάνσεις. Μένει να δούμε στη συνέχεια τις πολλές και πολύπλοκες τάσεις, κατευθύνσεις και αποκλίσεις της πορείας της εν λόγω γενιάς από την εμφάνισή της ως τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, δηλαδή ως το τέλος της δεκαετίας του '70.

Β΄

Οι εκπρόσωποι της ποιητικής γενιάς του '70 γεννήθηκαν ανάμεσα στο 1942 και στο 1955· μάλιστα οι περισσότεροι γεννήθηκαν κατά τη δεκαετία του '40, γεγονός που επιβάλλει και τον καθορισμό της υφής των βασικότερων κριτηρίων προσέγγισης και εκτίμησης της πρώιμης αλλά και της ώριμης ποιητικής παραγωγής τους. Τα κριτήρια αυτά είναι· επιβάλλεται να είναι, στην πλειονότητά τους, ιστορικά, ιδεολογικά και με την ευρεία έννοια κοινωνικά, τουλάχιστον στον βαθμό που προσδιορίζουν και συγχρόνως προσδιορίζονται από τις κυρίαρχες ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες και τη συνακόλουθη ατμόσφαιρα μέσα στην οποία οι νέοι ποιητές βιώνουν την παιδική τους ηλικία και ανεπαισθήτως, ερήμην τους, δημιουργείται ο πυρήνας μιας καθοριστικής για τη διαμόρφωση του ψυχισμού τους μνήμης: της μνήμης τους.

Έχει κατ' επανάληψιν εξεταστεί, περιγραφεί και αναλυθεί η εντελώς ιδιόζουσα και οπωσδήποτε τραυ-

ματική ατμόσφαιρα της κατοχικής, μετακατοχικής, εμφυλιακής, μετεμφυλιακής και ψυχροπολεμικής Ελλάδας: οι συνθήκες μάλλον που συνέχουν την ατμόσφαιρα και διαμορφώνουν το σκηνικό της περιόδου που γεννιούνται και αναπτύσσονται οι εκπρόσωποι της γενιάς του '70. Συνθήκες, γεγονότα και καταστάσεις που μπορεί να μη βιώνονται άμεσα, συμβάλλουν ωστόσο στη δημιουργία ενός αποπνικτικού περίγυρου και μιας περιρρέουσας αίσθησης απροσδιόριστου φόβου που, με τη σειρά τους, συντελούν στην καλλιέργεια μιας λίγο πολύ μυθοποιημένης και συνάμα μυθοποιητικής των συμβάντων και των καταστάσεων, φορτισμένης συναισθηματικά, αίσθησης. Το κυρίαρχο σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '50 ψυχροπολεμικό κλίμα βιώνεται, τουλάχιστον από τους μεγαλύτερους σε ηλικία ποιητές της γενιάς, κατά κάποιο τρόπο υποσυνείδητο· έχει τη μορφή ενός διαχυμένου αλλοπρόσαλλα και μη εξαρτώμενου από φυσιολογικά αίτια ίσκιου.

Όσα προς το παρόν επισημάνθηκαν, η έμμεση βίωση και γνώση σημαντικών ιστορικών συμβάντων και καταστάσεων και η αίσθηση ενός συγκεχυμένου, απροσδιόριστου φόβου, δικαιολογούν επαρκώς μια στά-

ση επιφυλακτική έως αρνητική και μια συμπεριφορά ενστικτωδώς επιθετική απέναντι στην πολλαπλώς και οπωσδήποτε στρεβλά «ανοικοδομούμενη» μεταπολεμική νεοελληνική πραγματικότητα. Παράλληλα ενεργοποιούν μια μάλλον ασυνείδητη διαδικασία απώθησης πρωτογενών και δευτερογενών ορμών, ενώ σ' ένα δεύτερο, βαθύτερο επίπεδο, ευνοούν την εκκόλαψη μιας γενικής - χωρίς συγκεκριμένους στόχους - τάσης θυμού, διαμαρτυρίας, ενίοτε και ανατροπής, προς ό,τι φανερά ή συγκαλυμμένα εκφράζει τις γενικώς κρατούσες συντηρητικές αντιλήψεις.

Από τις αρχές και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '60, οπότε οι περισσότεροι ποιητές της γενιάς που μας αφορά διανύουν τη φοιτητική τους περίοδο, σε αρκετούς απ' αυτούς αρχίζει να διαφαίνεται ένας έντονος κοινωνικός και πολιτικός προβληματισμός¹, που συχνά εκδηλώνεται και έμπρακτα, με τη συμμετοχή σε νεολαιίστικες οργανώσεις, κυρίως του Κέντρου και της Αριστεράς. Προβληματισμός που πολύ συχνά και σε πολλούς απ' αυτούς δημιουργεί βαθύτατα ψυχικά και συνειδησιακά ρήγματα, που με τη σειρά τους επιβάλλουν ιδιάζοντες τρόπους αντιμετώπισης πτυχών της πραγματικότητας, και τους ωθεί σε μία ενδεχομένως ενστικτώδη, πλην σαφέστατη, απόφαση να αντισταθούν στα δελεαστικά πλην επίβουλα και πολυτρόπως

αφομοιωτικά και αλλοτριωτικά της προσωπικότητάς τους τεκταινόμενα (τερατώδης ανάπτυξη του καταναλωτικού πνεύματος, διάχυτη σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινότητας η αίσθηση ότι είναι ανέφικτη μια στοιχειώδης, έστω, ποιοτική αναβάθμιση της καθημερινότητας, εμφάνιση και στην επιφάνεια του δημόσιου βίου σκοτεινών και δυσοίωνων δυνάμεων, σαφή δείγματα του επικείμενου κλονισμού του πολιτεύματος² κ.λπ.).

Αλλά αν όλ' αυτά δεν είναι παρά το αποτέλεσμα μιας δικαιολογημένης – εξαιτίας του νεαρού της ηλικίας των ποιητών –, ανεδαφικής, σχεδόν ρομαντικής στάσης απέναντι στα ποικίλα σκοτεινά και δυσερμήνευτα δεδομένα, δρώμενα και τεκταινόμενα της εποχής, μιας στάσης που συνέτεινε στο να προσκρούσει ο ακόμη αδοκίμαστος και ευάλωτος ψυχισμός των νέων ποιητών στην παγερή και κάποτε τραυματική αδιαφορία της ανορθόδοξα και υδροκεφαλικά «αναπτυσσόμενης» νεοελληνικής κοινωνίας, τα ρήγματα που επρόκειτο σύντομα να ακολουθήσουν ήταν πολύ βαθύτερα και πολύ τραυματικότερα. Αναφέρομαι στα ρήγματα που επέφερε κατά τρόπο βάνουσο η δικτατορία του '67-η από πολλούς αναμενόμενη κι ωστόσο απροσδόκητη άνοδος των συνταγματαρχών στην εξουσία, γεγονός που συνετέλεσε στο να προκύψουν και να αναφανούν